

Uitheimse woorden in Nederlandse mond [2]*

Frans: restaurant en politie

Marinel Gerritsen en Renée van Bezooijen -
Vakgroep Algemene Taalwetenschap en Dialectologie, KU Nijmegen

De woorden *croissant* en *restaurant* komen nog niet zo lang in het Nederlands voor. *Croissant* staat zelfs nog niet in het C-deel van het Woordenboek der Nederlandse Taal (WNT) uit 1916. Het stond voor het eerst in Van Dale in 1976. De vorm *croissant* is het tegenwoordig deelwoord van het Franse werkwoord *croître* ('groeien'). Het betekent letterlijk 'groeïend', maar het wordt ook gebruikt in de betekenis 'wassende maan'. Het Franse *croissant* 'halve-maanvormig broodje', is een vertaling van het Duitse *Hörnchen* 'halvemaantje'. Aan dat woord is een mooie historie verbonden. Toen de bakkers tijdens het beleg van Wenen door de Turken in 1683 's morgens vroeg tijdens het bakken geluiden onder hun kelder hoorden, waar schuwden ze hun stadsbestuur. Die bestuurders ontdekten dat de Turken onder de stadsmuur een mijn aan het graven waren, en wisten de aanslag te voorkomen. Als dank voor hun alertheid kregen de bakkers het recht om voortaan broodjes te bakken in de vorm van een wassende maan, een van de beeltenissen in het Turkse wapen.

Het woord *restaurant* is al wat langer in het Nederlands in gebruik. Volgens het WNT komt het in zijn huidige betekenis – 'eetgelegenheden' – het eerst voor in 1855. De vorm *restaurant* is het tegenwoordig deelwoord van het Franse *restaurer* 'herstellen'. De betekenis 'eetgelegenheden' is afgeleid van het opschrift dat Boulanger in 1765 boven de deur van zijn zaak in de Rue des Poulies in Pa-

rijs aanbracht: *Venite ad me omnes qui stomacho laboratis et ego vos restaurabo* 'komt allen tot mij die maagklachten hebt en ik zal u beter maken'.

● UITSPRAAKVARIATIE

Hoe worden *croissant* en *restaurant* uitgesproken? Op z'n Frans (met een nasaal uitgesproken korte a van *kap* en zonder n en t), op z'n Nederlands (met een niet nasaal uitgesproken korte a en daarna een n en een t) of nog anders? In de uitspraakgidsen is het woord *croissant* niet opgenomen, maar *restaurant* wel. Paardekooper adviseert de Nederlandse vorm en Blancquaert en De Coninck de Franse vorm. Overigens is de Franse uitspraak van woorden op *-ant* vrij uitzonderlijk. Meestal komt alleen de Nederlandse uitspraak voor: *elegant*, *significant*, *courant*, *figurant*, *pedant*, *arrogant*, *commandant*, *speculant*, *sail-lant*. De Franse uitspraak vindt men vrijwel alleen bij woorden die ingebed zijn in Franse woordgroepen zoals *bon vivant*, *thé-dansant* en *en passant*.

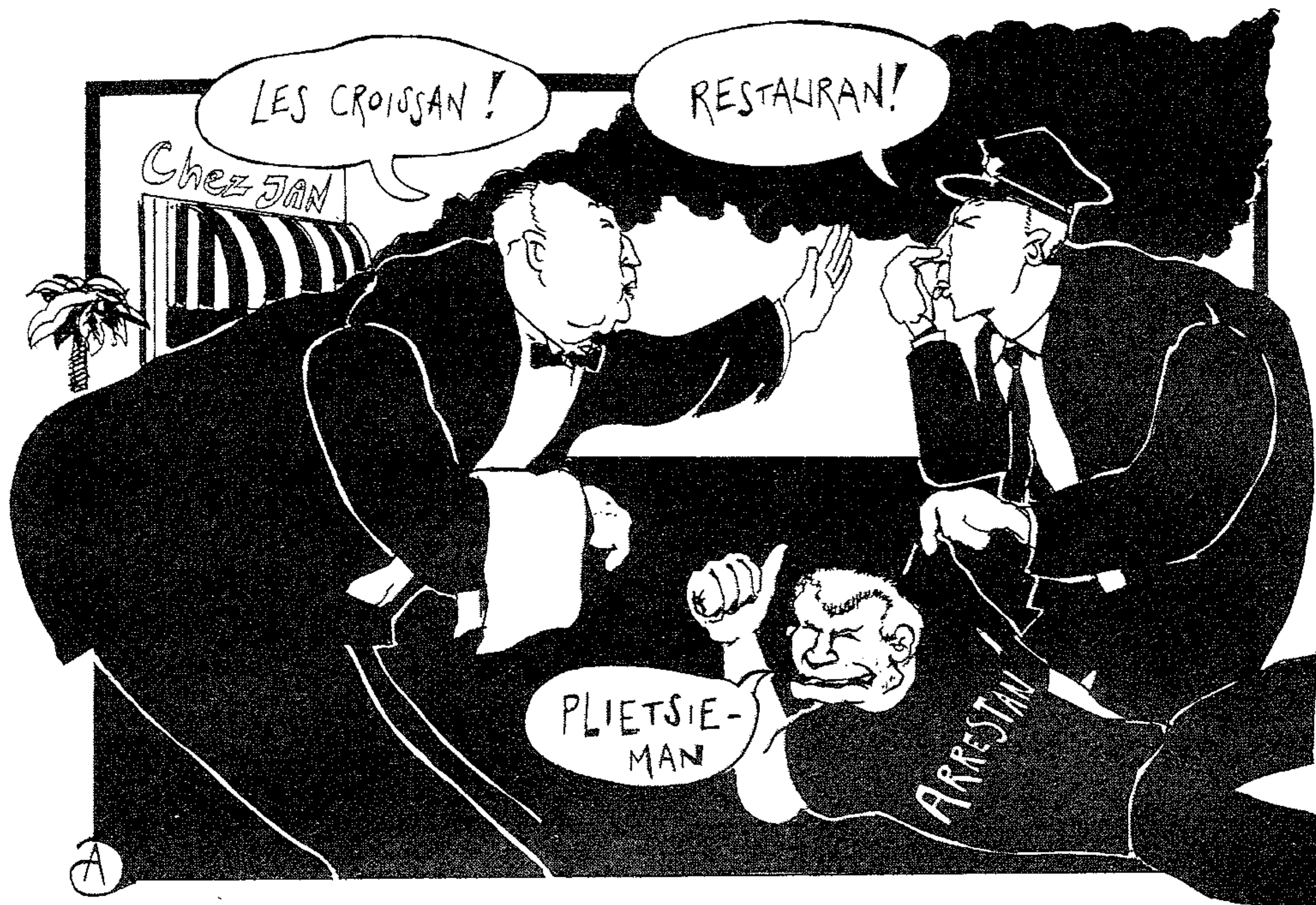
In de tabel staat hoe 75 deelnemers aan ons onderzoek het deel *-ant* in *croissant* en *restaurant* uitspraken.

Uit de totaalpercentages blijkt dat de uitspraak van *croissant* veel minder aan het Nederlands aangepast is dan die van *restaurant*: *croissant* wordt door 73% van de vrouwen op z'n Frans uitgesproken, *restaurant* slechts door 29%. Wij zien drie verklaringen voor dit verschil in vernederlandsing:

- 1 *Restaurant* bestaat al veel langer in het Nederlands dan *croissant*. Hoe langer een woord tot een taal behoort, des te meer het zich aan die taal aanpast. Dat heeft onderzoek van vele talen uitgewezen.
- 2 *Restaurant* komt veel frequenter voor dan *croissant*: 1482 tegenover 30 volgens CELEX (een corpus Nederlands van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie dat meer dan 42 miljoen woorden bevat). Onderzoek naar taalverandering heeft aan het licht gebracht dat de frequentie van uitheimse woorden een belangrijke rol speelt in de aanpassing aan de ontvangende taal: hoe vaker een woord gebruikt wordt, des te meer past het zich aan.
- 3 De eerste lettergreep van *croissant* wijkt qua spelling en uitspraak veel sterker af van wat in het Ne-

	Croissant			Restaurant		
	Frans	tussenvorm	Nederlands	Frans	tussenvorm	Nederlands
standaardtaalsprekers	13	0	2	10	0	5
Bedum	8	5	2	2	6	7
Valkenburg	14	0	1	0	0	15
Tielt	13	0	2	7	0	8
Den Haag	7	2	6	3	1	11
totaal	55	7	13	22	7	46

derlands gebruikelijk is dan de eerste twee lettergrepen van *restaurant*: [krw] is geen Nederlandse klankvolgorde, maar [resto] wel. Bij *croissant* wordt men dus van het begin af aan al op een niet-Nederlands spoor gezet, maar bij *restaurant* niet.

● DE UITGANG -TIE

Relatie, *operatie* en *repetitie* werden in hun huidige betekenis voor het eerst gesignaleerd in het Nederlands van de 16de en de 17de eeuw. Ze zijn aan het Frans ontleend (*relation*, *opération*, *répétition*), waarin ze terechtgekomen zijn via de verbogen vormen van de Latijnse woorden *relatio*, *operatio* en *repetitio*. Ons woord *politie* vinden we pas in het 18de-eeuwse Nederlands. Ook dit woord is uit het Frans overgenomen (*police*) en gaat terug op het Latijn (*politia* 'staatsregeling'). Het Latijnse woord is op zijn beurt ontleend aan het Griekse *politeia* 'staatsregeling, stadsbestuur, burgerrecht'.

● [SI] OF [TSI]?

De t in het Franse *relation*, *opération* en *répétition* wordt uitgesproken als een [s]. Onze uitspraakgidsen (Blancquaert (1953), De Coninck (1970) en Paardekooper (1978)) adviseren ook deze Franse [s]. De Coninck staat daarnaast [ts] toe. Deze [ts]-uitspraak is volgens Van Haeringen (1957) terug te voeren op herlatinisering. In de 19de en in de eerste helft van de 20ste eeuw dacht men dat deze aan

het Frans ontleende woorden rechtstreeks uit het Latijn kwamen. Daarom ging men ze uitspreken op de wijze waarop ze in het school-Latijn van die tijd moesten worden uitgesproken: met [ts].

Paardekooper vermeldt de [ts]-uitspraak niet; hij geeft de voorkeur aan de [s], omdat die zijns inziens makkelijker uit te spreken zou zijn en omdat [ts] toch maar door een beperkt aantal mensen in het noorden van het Nederlandse-taalgebied gebruikt zou worden. Van Haeringen heeft deze opvatting betwist. Volgens hem vindt er een ontwikkeling plaats van [s] naar [ts], die in het noorden verder is voortgeschreden dan in het zuiden. De [ts] zou er sinds de tweede helft van de 20ste eeuw aan de winnende hand zijn en de [s]-uitspraak zou afzakken tot beneden ABN-niveau. Door te kiezen voor de [s]-uitspraak belast Paardekooper volgens Van Haeringen "zijn gebruikers min of meer met het odium van achterlijkheid of onverzorgdheid, en als de ontwikkeling 'in het noorden' voortgaat in de richting die zich nu al onmiskenbaar aftekent, zal dat 'min of meer' over niet lange tijd kunnen of moeten vervallen".

● NOORD [TS] EN ZUID [S]

De resultaten van het onderzoek zijn zo duidelijk dat een tabel onnodig is. De vrouwen van boven de rivieren gebruiken in alle woorden vrijwel altijd [ts], een bevestiging van het vermoeden van Van Haeringen (1979)

dat [ts] in het noorden de gewone vorm is. In het zuiden vinden we daarentegen vrijwel uitsluitend [s]. Tellingen van de uitspraak van *-tie* in Franse leenwoorden bij nieuwslezers van BRT- en NOS-journaals tussen 15 januari en 15 februari 1993 geven een soortgelijk beeld. De Belgische journaallezers gebruiken in 98% van de gevallen [s] en de Nederlandse in 93% [ts].

Het verschil tussen noord en zuid is niet makkelijk te verklaren. Als het waar is dat de [ts]-uitspraak aan herlatinisering moet worden toegeschreven, moet er een reden zijn waarom dat in het noorden veel sterker is gebeurd dan in het zuiden. Misschien heeft de historisch sterke positie van het Frans herlatinisering in de zuidelijke gebieden geblokkeerd.

De grote invloed van het Frans in België behoeft geen toelichting. Minder bekend is dat ook Nederlands Limburg sterk onder invloed van het Frans heeft gestaan. Het heeft immers deel uitgemaakt van het prinsbisdom Luik, waar veel Franstaligen woonden. Vanaf de 18de eeuw kwam het Frans er steeds meer in zwang. In Rolduc, het seminarie waar veel hogeropgeleiden hun opleiding genoten, werd bijvoorbeeld tot 1913 alleen Frans gesproken. Tot in het begin van de 20ste eeuw was het Frans in Limburg de taal van de elite. <

*De eerste aflevering van deze reeks stond in het januarinumnummer 1995 blz. 16-17.